

Μάθημα 1ο
Η Αθήνα μεταξύ μύθου και ιστορίας
στα γραπτά του Οθωμανού περιηγητή Εβλιά Τσελεμπί

Ο Εβλιά Τσελεμπί (Enliya Celebi) γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1611, που τότε ήταν πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από τον πατέρα του, που ήταν ο χρυσοχόος του παλατιού, κληρονόμησε την καλλιτεχνική φλέβα, αλλά και την αγάπη για καθετί όμορφο. Όταν ήταν δώδεκα χρονών μπήκε στην Αυλή του σουλτάνου Μουράτ Δ΄. Ο σουλτάνος εντυπωσιάστηκε από τις γνώσεις, το χιούμορ, την όμορφη φωνή και την ικανότητα του Εβλιά να μαγεύει τον ακροατή με τις ιστορίες του.

Όμως, ο φιλομαθής και φιλοπερίεργος Εβλιά σύντομα βαρέθηκε τη ζωή στο παλάτι και θέλησε να ανακαλύψει κόσμους μακρινούς! Η ευκαιρία τού δόθηκε όταν ήταν 21 χρονών και στον ύπνο του εμφανίστηκε ο προφήτης Μωάμεθ! Ο προφήτης τού είπε ότι ο Θεός είχε ένα σχέδιο για εκείνον: να αφήσει το παλάτι, να γυρίσει τον κόσμο και να γράψει ένα μεγάλο βιβλίο με τα ταξίδια του!

Ο Εβλιά ακολούθησε το πρόσταγμα του προφήτη. Ξεκίνησε περιγράφοντας την πόλη του. Η Κωνσταντινούπολη του Εβλιά ήταν μια κοσμοπολίτικη και εξωστρεφής μεγαλούπολη. Ο πληθυσμός της ήταν γύρω στους 300.000 κατοίκους· από αυτούς, οι μισοί ήταν μουσουλμάνοι και οι υπόλοιποι ήταν Χριστιανοί (Ελληνορθόδοξοι, Αρμένιοι, Καθολικοί) και Εβραίοι. Οι κοινότητες αυτές κατοικούσαν σε ξεχωριστές γειτονιές, αλλά συναντιούνταν στα παζάρια και στο λιμάνι. Πλοία από τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα και караβάνια από την Ασία ξεφόρτωναν τα εμπορεύματά τους. Οι αγορές ήταν γεμάτες μπαχάρια, μεταξωτά υφάσματα, χαλιά, μπακιρένια σκεύη, αλλά και σκλάβες από την Κιργισία και την Αβησσυνία. Κάποια από τα μνημεία των Βυζαντινών έστεκαν ακόμη. Και οι Οθωμανοί είχαν χτίσει πολλά σπουδαία κτίρια, παλάτια, αγορές, λουτρά, κρήνες και τζαμιά.

Αυτή την πόλη άφησε πίσω του λοιπόν ο Εβλιά για να περιηγηθεί στην αχανή αυτοκρατορία των Οθωμανών και ακόμη παραπέρα, άλλοτε συμμετέχοντας σε στρατιωτικές εκστρατείες, άλλοτε με την ιδιότητα του κρατικού υπαλλήλου, άλλες πάλι φορές ως μέλος διπλωματικών αποστολών. Όργωσε τη Μικρά Ασία και την Αραβία, επισκέφθηκε τις ιερές πόλεις της Μέκκας, της Μεδίνας και της Ιερουσαλήμ, εξερεύνησε την Αίγυπτο φτάνοντας μέχρι το Σουδάν, θαύμασε τα αρχαία μνημεία της Αττικής και τα κάστρα της Πελοποννήσου, και επισκέφθηκε μεγάλες πόλεις της Ευρώπης.

Εμείς θα σταθούμε στην περιγραφή που μας δίνει ο Εβλιά για την Αθήνα. Η πόλη αυτή ήταν ο σπουδαιότερος σταθμός του ταξιδιού του στην Ελλάδα. Ο μεγάλος περιηγητής έφτασε στην Αθήνα το 1667. Μπροστά του είδε μεγαλοπρεπή μαρμάρινα ερείπια. Ήταν ένα παλάτι, γράφει! Το έχτισαν οι γίγαντες για τον βασιλιά Σολομόντα και τη βασίλισσα του Σαβά. Όμως, αυτό που ο Εβλιά νόμιζε ότι ήταν παλάτι, εμείς ξέρουμε ότι ήταν ένας ναός αφιερωμένος στον Δία που έχτισε ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Αδριανός!

Έπειτα περιγράφει την πόλη ως τόπο παραδεισένιο: η αγορά της πλούσια, τα σπίτια καλοχτισμένα, οι δρόμοι πεντακάθαροι, οι χριστιανοί άρχοντες ντυμένοι με ακριβά υφάσματα και καπέλα φράγκικα. Όμως, την προσοχή του τραβά ένα οκταγωνικό

μαρμάρινο κτίριο. Μας λέει ότι ήταν η σκηνή όπου δίδασκε ο Πλάτωνας! Αυτό που ο Εβλιά θεώρησε ως σκηνή του Πλάτωνα (Eflatun çadırı, Εφλατούν τσαντιρί). Σήμερα ξέρουμε ότι το κτήριο αυτό είναι το Ωρολόγιο του Ανδρονίκου του Κυρρήστου, ένας μετεωρολογικός σταθμός των αρχαίων χρόνων. Ήταν ένας οκταγωνικός πύργος καμωμένος από μάρμαρο και ένα από τα ελάχιστα κτήρια της αρχαιότητας που έφτασε στις μέρες μας σχεδόν ανέπαφο, διατηρώντας ακόμη και τη μαρμάρινη στέγη του. Το οκταγωνικό του σχήμα θύμιζε στον Εβλιά τις σκηνές που έπαιρναν μαζί τους οι Οθωμανοί στις πολεμικές εκστρατείες τους, γι' αυτό και το ονομάζει «σκηνή του Πλάτωνα».

Εικόνα 1: Ωρολόγιο του Ανδρονίκου του Κυρρήστου.

Ενθουσιασμένος από την περιήγησή του στην πόλη, μας λέει: «Έγύρησα τὸν κόσμον, μὰ δὲν εἶδα σὲ καμιὰ χώρα τὰ ἀριστουργήματα ποὺ εἶναι σ' αὐτὴν τὴν πόλιν, τῆς Ἀθήνας. Ὅποιος περιηγητὴς τοῦ κόσμου δὲν ἔχει ἔρθει καὶ δεῖ αὐτὴ τὴν πόλιν, ἄς μὴ πῆ πὼς εἶδε τὸν κόσμον» (Κώστας Μπίρης, *Τὰ Ἀττικὰ τοῦ Ἐβλιά Τσελεμπή*, Αθήνα 1958, σσ. 41-42).

Αυτό όμως που τον εντυπωσίασε περισσότερο ήταν φυσικά η Ακρόπολη! Η Ακρόπολη τότε ήταν ένα φρούριο και οι Οθωμανοί είχαν μετατρέψει τον Παρθενώνα σε τζαμί, αφήνοντας όμως άθικτα τα γλυπτά του. Ο Εβλιά μένει έκθαμβος από τον Παρθενώνα και τον περιγράφει λεπτομερώς. Θαυμάζει τα αρχαία γλυπτά στο εξωτερικό, αλλά μαγεύεται και από το εσωτερικό του ναού. «Παρόμοιο τέμενος δὲν ὑπάρχει σὲς πολιτισμένες χῶρες. Μακάρι νὰ εἶναι αἰώνιο ὡς τὴν συντέλεια τῶν αἰώνων, καὶ στερεὸ τὸ κτίσμα του, Ἄμην» (Κώστα Μπίρη, *ό.π.*, σ. 42).

Μετά την Αθήνα, ο Εβλιά βρέθηκε και στην Κρήτη! Το 1669 συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις για την παράδοση του Ηρακλείου στους Οθωμανούς, που τότε το έλεγαν Χάνδακα. Μετά από 21 χρόνια πολιορκίας, οι Βενετσιάνοι συνθηκολόγησαν και ο διοικητής της πόλης, Φραγκίσκος Μοροζίνι, την παρέδωσε στους Οθωμανούς. Ο Μοροζίνι όμως είχε κρυφό καημό να επιστρέψει στην Ελλάδα και να δώσει ένα μάθημα στους Οθωμανούς! Έτσι, το 1687 φτάνει με τον στρατό του στον Πειραιά για να πάρει την Αθήνα! Πολιορκώντας την Ακρόπολη, βομβαρδίζει και καταστρέφει τον Παρθενώνα. Ο Παρθενώνας δεν έμεινε αιώσιος έως τη συντέλεια του κόσμου, όπως είχε ευχηθεί ο Εβλιά, και τώρα πλέον ήταν ένα ερείπιο. Χάρη στον Εβλιά, όμως, έχουμε μια λεπτομερή περιγραφή του όσο ο ναός έστεκε ακόμη όρθιος!

Φαίνεται πως όσα έγραψε ο Εβλιά για την Αθήνα τα άκουσε από τους κατοίκους της. Οι Αθηναίοι της εποχής είχαν ξεχάσει την ιστορία της πόλης τους, θυμόντουσαν μόνο ό,τι διαφύλαξε η προφορική παράδοση, όπου τα ιστορικά γεγονότα μετατρέπονταν σε θρύλο. Έτσι, συνέχισαν να συνδέουν τα αρχαία μνημεία με διάσημες προσωπικότητες του παρελθόντος, ωστόσο αυτό γινόταν με τρόπο αυθαίρετο και παραπλανητικό. Για παράδειγμα, ο ναός του Ολυμπίου Διός θεωρούνταν παλάτι και η Πύλη του Αδριανού ονομαζόταν Πόρτα της Βασιλοπούλας, το ρωμαϊκό υδραγωγείο στον Λυκαβηττό αναφερόταν ως Σχολή του Αριστοτέλη και το χορηγικό μνημείο του Λυσικράτη, Φανάρι του Διογένη!

Καταγράφοντας τους θρύλους αυτούς, ο Εβλιά έκρινε σκόπιμο να τους προσαρμόσει ανάλογα για το αναγνωστικό κοινό του που ήταν τα εγγράμματα μέλη της οθωμανικής αριστοκρατίας. Έτσι, μνημεία που οι Αθηναίοι είχαν -λανθασμένα- συνδέσει με τον Σωκράτη, όπως το Ωρολόγιο του Ανδρονίκου του Κυρρήστου το οποίο και ονόμαζαν «σχολή του Σωκράτη», ο Εβλιά το ονομάζει «σκηνή του Πλάτωνα». Ο Πλάτωνας ήταν ένας φιλόσοφος γνωστός στην ισλαμική γραμματεία με τα επίθετα «σοφός» και «θείος» (θειικός), αυτό το επίθετο χρησιμοποιεί και ο ίδιος ο Εβλιά όταν αναφέρεται στον Αθηναίο φιλόσοφο: İlahî Eflatun (Ιλαχί Εφλατούν: ο θείος Πλάτων). Μπορούμε να συμπεράνουμε λοιπόν ότι το όνομα του Πλάτωνα ήταν πολύ πιο οικείο στο αναγνωστικό κοινό του Εβλιά από αυτό του Σωκράτη. Σε αυτή του την προσπάθεια, να προσαρμόσει δηλαδή το υλικό του σύμφωνα με τις προσλήψεις του κοινού του, ο συγγραφέας εμπλουτίζει την αφήγηση μπλέκοντας προσωπικότητες της αρχαιότητας, όπως ο Πλάτωνας, με φιγούρες από την Παλαιά Διαθήκη, όπως ο βασιλιάς Σολομώντας. Ήταν σύνηθες για τους Οθωμανούς χρονικογράφους να αποδίδουν την ίδρυση πόλεων και την κατασκευή αρχαίων κτιρίων στον Σολομώντα. Έτσι, η αφήγηση απομακρυνόταν από τον πολυθεϊσμό των αρχαίων και την αρχαία ιστορία, η οποία τους ήταν άγνωστη, και εντασσόταν στη γνώριμη και οικεία βιβλική παράδοση της Παλαιάς Διαθήκης.

Τους θρύλους αυτούς από την Αθήνα, αλλά και από κάθε γωνιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατέγραψε ο Εβλιά, ο οποίος ταξίδεψε για σχεδόν 40 χρόνια

περιγράφοντας κόσμους άλλες φορές υπαρκτούς και άλλες φανταστικούς. Όταν επιτέλους επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, έγραψε ένα έργο δέκα συνολικά τόμων, το *Seyahatnâme* ή *Βιβλίο των ταξιδιών*. Το βιβλίο του, γεμάτο γλαφυρές αφηγήσεις και περιγραφές, λέγεται πως έγινε το αγαπημένο ανάγνωσμα των γυναικών που ζούσαν στο χαρέμι του σουλτάνου. Μέσω των ονειρικών περιγραφών του Εβλιά, οι γυναίκες αυτές, κλεισμένες μέσα στο χρυσό κλουβί τους, ταξίδευαν σε τόπους μακρινούς.